

Religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit in het leven en werk van geestelijk verzorgers

onderzoeksrapport
versie oktober 2017

Joantine Berghuijs en Anke I. Liefbroer

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Opzet, uitvoering en respons	5
<i>Opzet en uitvoering</i>	5
<i>Respons</i>	5
Religieuze diversiteit en meervoudige religieuze betrokkenheid onder geestelijk verzorgers	8
<i>Religieuze / levensbeschouwelijke opvoeding</i>	8
<i>Religieuze openheid</i>	9
<i>Meervoudige religieuze betrokkenheid</i>	9
<i>'Thuis voelen bij' en 'trouw zijn aan'</i>	13
Religieuze diversiteit in het werk van geestelijk verzorgers	16
<i>Werkvormen en contacten</i>	16
<i>Totstandkoming GV</i>	18
<i>Visie op voorkeur van gesprekspartners</i>	19
<i>Inschatting behoefte aan GV</i>	21
<i>Thematiek</i>	22
<i>Diversiteit in gesprekspartners: uitspraken over individuele contacten</i>	23
<i>Willen en kunnen verlenen van interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging</i>	24
<i>Religieuze diversiteit en waardering</i>	26
<i>Uiting religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie</i>	27
Met het oog op de toekomst	30
<i>Mogelijke verbeterpunten</i>	30
<i>Uitdagingen</i>	31
Conclusies	35
Referenties	36
Bijlage: vragenlijst met frequentietabellen	37

Voorwoord

Geestelijke verzorging wordt aangeboden in ziekenhuizen, verpleeghuizen en andere zorginstellingen, maar ook in gevangenissen en binnen het leger. De beroepsstandaard van de Vereniging van Geestelijk VerZorgers (VGVZ) stelt: Geestelijke verzorging is professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensbeschouwing. Geestelijk verzorger is een beroep dat al langer wordt uitgeoefend door rooms-katholieke, protestantse, joodse en humanistische geestelijk verzorgers. In de multiculturele en multireligieuze samenleving zijn daar de afgelopen tijd ook islamitische, boeddhistische, hindoeïstische en ongebonden geestelijk verzorgers bij gekomen. Maar niet altijd is er in instellingen of organisaties een geestelijk verzorger aanwezig met dezelfde levensbeschouwelijke oriëntatie als de patiënt, cliënt of gesprekspartner, bijvoorbeeld tijdens militaire missies in het buitenland of bij kleine zorginstellingen die maar beperkte formatieruimte hebben. Daarom zullen geestelijk verzorgers zich steeds verder moeten bekwamen om van dienst te kunnen zijn aan mensen met een andere religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond. Daaronder vallen tegenwoordig ook degenen die zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie: meervoudig religieuze mensen, die ieder zo hun eigen invalshoek hebben. Om beter zicht te krijgen op de huidige situatie en helder te krijgen wat nodig is voor interactie tussen geestelijk verzorgers en hun gesprekspartners in een multireligieuze omgeving, is in het najaar van 2016 een enquête verspreid onder geestelijk verzorgers in Nederland. Dit rapport geeft de resultaten van die enquête weer.

De enquête is totstandgekomen in het kader van het NWO onderzoeksproject ‘Geloven in veelvoud’, meer bekend onder de naam ‘Multiple religious belonging’ (MRB), vanuit een idee van de VGVZ-vertegenwoordiger in de overleggroep met maatschappelijke partners rond dat project (Carla van der Heijden). De enquête is opgesteld en uitgevoerd door Joantine Berghuijs (Vrije Universiteit Amsterdam, onderzoeker MRB) in samenwerking met Anke Liefbroer (Vrije Universiteit Amsterdam, promovenda Interfaith Spiritual Care). Bij de opstelling van de vragenlijst is rekening gehouden met wensen vanuit de VGVZ en de Diensten Geestelijke Verzorging van de ministeries van Defensie en Justitie.

De enquête beoogt een beeld te geven van de rol van religieuze / levensbeschouwelijke diversiteit in het persoonlijk leven en werk van geestelijk verzorgers. Het doel van het

onderzoek in meer specifieke zin is het verkrijgen van inzicht in de betrokkenheid van geestelijk verzorgers zelf bij meer dan één religieuze traditie; de ervaringen die zij hebben bij de begeleiding van gesprekspartners met diverse religieuze en levensbeschouwelijke oriëntaties; en hun ideeën over de noodzaak van deskundigheidsbevordering op dat gebied en de mogelijk daarbij in te zetten instrumenten.

Wij verwachten dat de resultaten van deze enquête zullen bijdragen aan verbeterde inzichten in de persoonlijke (enkelvoudige of meervoudige) religiositeit en in de inzetbaarheid en werkwijze van geestelijk verzorgers. Ook kunnen de resultaten over uitdagingen en verbeterpunten voor de toekomst bijdragen aan kwaliteitsverbetering in de geestelijke verzorging.

Dit rapport bevat de resultaten en de analyses. De sociaalwetenschappelijke achtergronden en de discussie van de resultaten komen in een aantal publicaties uitgebreider aan de orde: in het Tijdschrift Geestelijke Verzorging (TGV) van september 2017 (Berghuijs & Liefbroer, 2017; Liefbroer & Berghuijs, 2017); in een Engelstalig artikel dat zal verschijnen in een internationaal tijdschrift (Liefbroer & Berghuijs); en in een nog te verschijnen Nederlandstalige monografie van Joantine Berghuijs over meervoudige religiositeit, waarin een hoofdstuk aan deze materie gewijd zal zijn. Een journalistieke beschrijving van de enquêteresultaten is te vinden in de glossy MiX (Kalsky & Van der Braak, 2017).

Opzet, uitvoering en respons

Opzet en uitvoering

De vragenlijst valt uiteen in twee delen. In het eerste deel wordt in kaart gebracht hoe geestelijk verzorgers in hun eigen leven omgaan met religieuze diversiteit en of zij zelf betrokken zijn bij meer dan één religieuze traditie; het tweede deel inventariseert de ervaringen die zij hebben bij de begeleiding van gesprekspartners met diverse religieuze en levensbeschouwelijke oriëntaties en hun ideeën over de noodzaak van deskundigheidsbevordering op dat gebied. Bij de opstelling van de vragenlijst is rekening gehouden met wensen vanuit de VGVZ en de Diensten Geestelijke Verzorging van de ministeries van Defensie en Justitie.

De enquête is verspreid onder geestelijk verzorgers in Nederland via de VGVZ en (een deel van) de Diensten Geestelijke Verzorging van de ministeries van Defensie en Justitie.¹ Leden van de VGVZ en geestelijk verzorgers in dienst van Defensie en Justitie ontvingen in de eerste week van september 2016 een uitnodigingsmail met een link naar de vragenlijst. Eind september / begin oktober is een herinnering rondgestuurd. De eerste enquête is ingevuld op 5 september, de laatste op 27 oktober. De bijlage achterin dit rapport bevat de vragenlijst, aangevuld met de overzichten van antwoorden per vraag.

Respons

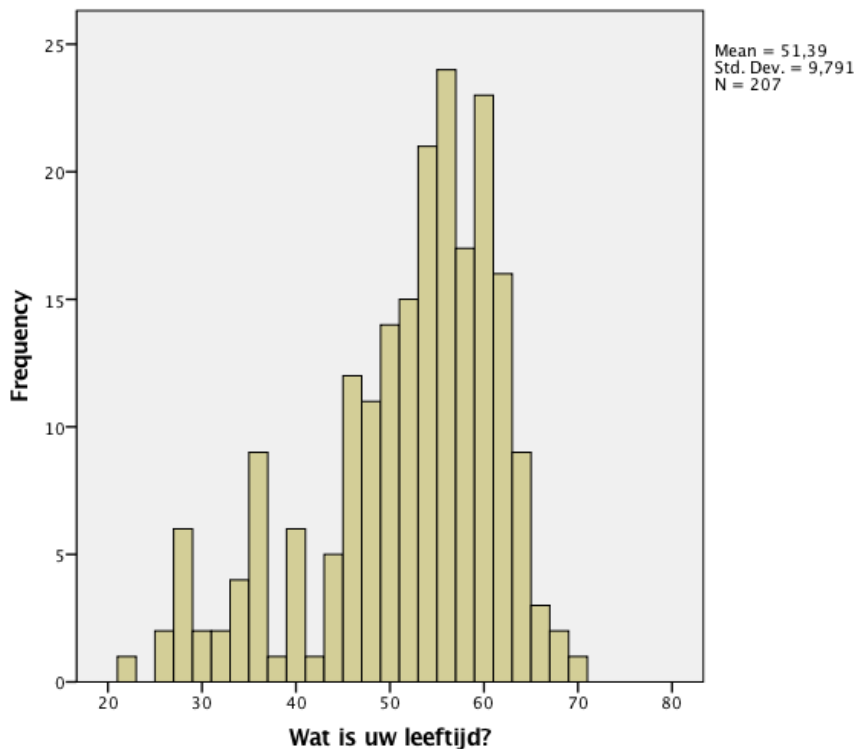
275 mensen zijn aan de vragenlijst begonnen, 67 hebben hem niet afgemaakt. Alleen de 208 volledig ingevulde enquêtes zijn meegenomen in de analyse, omdat de voor de analyse essentiële gegevens over zending of bevoegdverklaring en werkveld in het laatste gedeelte van de vragenlijst stonden, en dus ontbraken bij de onvolledig ingevulde vragenlijsten. Op een geschat totaal van het aantal geestelijk verzorgers in de genoemde sectoren van rond de 1100²

¹ Bij Defensie wilden alleen de protestantse en humanistische geledingen meewerken, bij Justitie hadden de katholieke en de protestantse geledingen aangegeven niet te willen meewerken.

² De VGVZ telt volgens mededeling van beleidsmedewerker Christien den Draak 986 leden. De meesten werken in zorginstellingen. De VGVZ staat sinds enkele jaren ook open voor geestelijk verzorgers werkzaam bij defensie en justitie. Bij de Dienst Geestelijke Verzorging van het ministerie van Defensie waren ten tijde van het onderzoek 77 humanistische en protestantse geestelijk verzorgers in dienst (persoonlijke mededeling Ambtelijk Secretaris Casimir Struijk). Alleen zij hebben een uitnodiging ontvangen; bij Justitie werkten er toen 104 exclusief de protestantse en katholieke denominaties die niet meededen (persoonlijke mededeling

komt de respons van 275 overeen met ca 25%. De meeste respondenten komen uit de zorgsector (80% van de 208 die de enquête hebben afgemaakt). Het aandeel respondenten vanuit Justitie (11%) en Defensie (7%) is laag, maar daar zijn ook veel minder mensen werkzaam dan in de zorgsector. 2% had op het moment van deelname geen aanstelling en 10% gaf een ander werkveld op, waaronder ‘een eigen praktijk’, en ‘straatpastoraat’. Een aantal respondenten is in meerdere sectoren werkzaam, bijvoorbeeld in de zorg en bij Justitie (1%), of combineerde een aanstelling in een van de sectoren met een ander werkveld (7%). Een meerderheid van de respondenten (59%) is vrouw. De gemiddelde leeftijd is 51 jaar, met een spreiding van 22 tot 70 jaar, zie figuur 1.³

Figuur 1. Leeftijdsverdeling van de respondenten.

De meeste deelnemers (88%) hebben een master en/of postdoctorale opleiding afgerond. Een klein deel (11%) heeft een HBO of bachelor WO afgerond en een enkeling (1%) iets anders. Bijna de helft van de respondenten (45%) heeft 10 tot 20 jaar ervaring als geestelijk verzorger.

Directiesecretaris Martha Hulshof). Omdat het niet duidelijk is hoeveel geestelijk verzorgers bij justitie en defensie die de uitnodiging dubbel ontvangen hebben, hebben we een schatting gemaakt van 1100 ontvangers van de uitnodiging.

³ Eén respondent gaf aan 100 jaar te zijn. Dit lijkt niet reëel voor iemand die werkzaam is als geestelijke verzorger, vandaar dat deze respondent in figuur 1 buiten beschouwing is gelaten.

15% werkt meer dan 20 jaar in het veld en 21% 5 tot 10 jaar. Minder dan 5 jaar ervaring heeft 19%. Tabel 1 geeft een overzicht van de zending of bevoegdverklaring van de respondenten.

Tabel 1. Zending of bevoegdverklaring, in percentages en aantallen (n=208).

<i>zending of bevoegdverklaring</i>	<i>percentage</i>	<i>aantal</i>
rooms-katholiek	16	33
protestants	36	75
islamitisch	3	6
joods	1	3
boeddhistisch	3	7
humanistisch	15	32
vanuit de RING-GV	8	16
geen	19	39

De meeste deelnemers zijn gezonden vanuit een religieuze traditie: 36% protestants, 16% rooms-katholiek, 3% islamitisch, 3% boeddhistisch, en 1% joods. Daarnaast is 15% gezonden door het Humanistisch Verbond, 19% niet formeel verbonden aan een zendende instantie en heeft 8% een bevoegdverklaring vanuit de RING-GV (waarvan een met tevens een katholieke zending en een met tevens een protestantse zending. In de verdere analyses zijn deze respondenten tot de rooms-katholieke respectievelijk protestantse zending gerekend). Deze steekproef (waarvan 83% VGVZ-leden) komt qua leeftijd, geslacht en zending of bevoegdverklaring grotendeels overeen met de kenmerken van de totale groep VGVZ-leden. Alleen respondenten met een rooms-katholieke zending en met een bevoegdverklaring van de RING-GV zijn enigszins ondervertegenwoordigd.⁴

⁴ De representativiteit van de respons kan worden benaderd met behulp van door de VGVZ (Christien den Draak) geleverde achtergrondcijfers van de VGVZ leden ten tijde van het uitzetten van de enquête. 83% (n = 173) van het sample van 208 compleet ingevulde vragenlijsten heeft de uitnodiging namelijk via de VGVZ ontvangen. Van de VGVZ-leden was in september 2016 de gemiddelde leeftijd 54 en het aandeel vrouwen 64%. De verdeling over de sectoren van de VGVZ was 42% protestants, 30% rooms-katholiek, 12% humanistisch, 2,3% islamitisch, 0,7% joods en 1,4% boeddhistisch en 18% SING (Sector institutioneel niet-gezonden).

Religieuze diversiteit en meervoudige religieuze betrokkenheid onder geestelijk verzorgers

Religieuze / levensbeschouwelijke opvoeding

Het overgrote deel (84%) van de respondenten is christelijk opgevoed (zie tabel 2). Dat geldt niet alleen voor respondenten met een katholieke of protestantse zending, maar ook voor de meeste geestelijk verzorgers met een boeddhistische of humanistische zending of bevoegdverklaring van de RING-GV en respondenten zonder zending of bevoegdverklaring. Respondenten met een islamitische of joodse zending hebben in de meeste gevallen een joodse respectievelijk islamitische opvoeding gehad. Een aantal respondenten (6%) gaf aan in meerdere religieuze / levensbeschouwelijke tradities te zijn opgevoed; 8% gaf aan in geen enkele traditie te zijn opgevoed. Als het gaat om combinaties van religieuze opvoedingen, dan gaat het om 3% combinaties (n=6). Daarbij gaat het in vijf gevallen om een christelijk-joodse opvoeding (bij 3 respondenten met een protestantse zending, één met een katholieke zending, één met een boeddhistische zending, en één met een bevoegdverklaring van de RING-GV); en in één geval om een christelijk-boeddhistische opvoeding bij een persoon met een katholieke zending.

Tabel 2. Religieuze / levensbeschouwelijke opvoeding gerelateerd aan zending of bevoegdverklaring, in percentages (n=208).

<i>religieuze / levensbe- schouwelijke opvoeding</i>	<i>zending of bevoegdverklaring</i>								
	rk	prot	isl	joo	boed	hum	RING- GV	geen	totaal
christelijk	91	97			71	72	85	85	84
islamitisch			83					3	3
joods		4		100	14		8	3	4
boeddhistisch	3				14				1
hindoeïstisch								3	0,5
humanistisch		3				25	8	5	6
anders		1				9		5	3
niet	9	3	17		14	13	8	8	7

Religieuze openheid

Met de stelling ‘Voor mij is religie / levensbeschouwing iets wat voortdurend verandert tijdens je leven’ stemt 85% in; met de stelling ‘Religie / levensbeschouwing is naar mijn idee vooral een persoonlijke zoektocht, waarbij je elementen uit verschillende religieuze tradities kunt combineren in je leven’ is 72% het eens, maar de joodse en 83% van de islamitische geestelijk verzorgers stemmen niet met deze stelling in. Voor de overige respondenten loopt het percentage uiteen van 57% (onder protestantse geestelijk verzorgers) tot 87% (onder geestelijk verzorgers zonder zending of bevoegdverklaring).

Meervoudige religieuze betrokkenheid

Recentelijk zijn de resultaten gepubliceerd van een landelijk representatief onderzoek naar meervoudige religiositeit in Nederland (Berghuijs, 2017). We sluiten in deze rapportage aan bij de omschrijving en de principes van de werkwijze die daarin uiteengezet is, en verwijzen er in het vervolg naar als ‘het landelijke onderzoek’. Wij beschouwen iemand als meervoudig religieus als hij of zij elementen van verschillende religieuze tradities in zijn of haar leven combineert. Dat kan variëren van mensen die intensief betrokken zijn bij twee religies en ook lid zijn van twee religieuze gemeenschappen, tot ‘ongebonden spirituelen’, die elementen uit verschillende tradities combineren zonder lid te zijn van een religieuze gemeenschap, en alles daartussenin, zoals christenen die zenboeddhisme beoefenen. Het humanisme laten we hierbij in navolging van het landelijke onderzoek buiten beschouwing, omdat dit weliswaar een levensbeschouwing is, maar geen *religieuze* traditie. Het feit dat humanisme, in tegenstelling tot het landelijke onderzoek, wel een antwoordmogelijkheid bij diverse enquêtevragen was, geeft ons de mogelijkheid om te laten zien hoe vaak een humanistische oriëntatie gecombineerd wordt met een religieuze.

Er zijn verschillende manieren waarop meervoudige religieuze betrokkenheid kan worden bepaald. Een eerste manier is door rechtstreeks te vragen aan de respondenten of zij elementen uit verschillende religieuze of levensbeschouwelijke tradities combineren in hun leven. Daarop antwoordde 74% bevestigend. Aan hen werd de vervolgvraag gesteld om welke tradities het gaat. Daarbij was de keuze uit: christendom, islam, jodendom, boeddhisme, hindoeïsme,

humanisme en ‘andere religieuze traditie’ (nader te specificeren). Tabel 3 laat zien hoe vaak de genoemde religieuze stromingen zijn aangekruist, teruggerekend naar de totale steekproef. Daarbij zijn de specificaties die de respondenten hebben gegeven bij de antwoordoptie ‘andere traditie’ opgeschoond voor christelijke stromingen (die dan bij christendom geteld zijn) en voor zaken die niet als religieuze stroming gezien worden (zoals ‘wetenschap’ of ‘atheïsme’). Tabel 4 geeft een overzicht van de frequenties waarmee de diverse combinaties van religies voorkomen. In totaal heeft 63% twee of meer religieuze stromingen aangekruist. We noemen ze ‘combineerders’.

Tabel 3. Aangekruiste religieuze stromingen bij de vraag naar combineren van religieuze tradities, in percentages van de totale steekproef (n=208).

christendom	islam	jodendom	boeddhisme	hindoeïsme	anders
69	10	39	51	13	6

Tabel 4. Gecombineerde religieuze stromingen, in percentages van de totale steekproef (n=208).

	islam	jodendom	boeddhisme	hindoeïsme	anders
christendom	10	38	47	13	6
islam		7	9	5	1
jodendom			24	9	3
boeddhisme				13	4
hindoeïsme					2

Dat de getallen in tabel 4 opgeteld tot een veel hoger percentage dan 63 (zelfs boven de 100) uitkomen, komt doordat een aantal respondenten meer dan twee religies heeft aangekruist. Drie religies leidt bijvoorbeeld tot drie verschillende combinaties en vier religies tot zes combinaties. Het percentage combineerders is hoog ten opzichte van het landelijke onderzoek (17%). Net als in dat landelijke onderzoek komt de combinatie van christendom en boeddhisme het meest voor. De tweede meest voorkomende combinatie is die tussen christendom en jodendom. Men kan zich in het laatste geval afvragen of hier werkelijk sprake is van meervoudig religieus zijn, of dat het vooral gaat om erkenning van de inherente verwantschap tussen christendom en jodendom. Uit tabel 5 blijkt dat bij elke zending of bevoegdverklaring een meerderheid van de geestelijk verzorgers combineerder is, behalve bij respondenten met een joodse en islamitische zending. Opvallend is dat zich ook onder humanisten een groot aantal combineerders bevindt (66%).

Tabel 5. Combineerders naar zending of bevoegdverklaring, in percentages (n=208).

rk	prot	isl	joo	boed	hum	RING-GV	geen
67	59	17	0	71	66	85	69

Onder respondenten met een bevoegdverklaring van de RING-GV is het percentage combineerders het hoogst. Verschillen tussen groepen zijn significant ($p < .05$).

De tweede manier waarop we meervoudige religieuze betrokkenheid in beeld kunnen brengen is via de meer gedetailleerde vragen naar actieve betrokkenheid bij één of meer religieuze tradities, via beoefenen van praktijken, deelname aan bijeenkomsten of vieringen, deelname aan netwerken of discussiegroepen, lidmaatschap en zelfidentificatie als aanhanger van een of meer religies. Religieuze opvoeding is bij de berekeningen van meervoudige religiositeit niet meegenomen. Ofschoon een specifieke opvoeding zal blijven doorwerken in iemands leven, hoeft deze niet te duiden op actieve betrokkenheid bij de betreffende religieuze / levensbeschouwelijke traditie. Indien de opvoeding wel een belangrijke rol blijft spelen, zal dit vanzelf blijken in de andere, meer actieve vormen van religieuze betrokkenheid.

Tabel 6 geeft een overzicht van actieve betrokkenheid bij religieuze tradities, samengevat per traditie en uitgesplitst naar zending of bevoegdverklaring. Ook hier zijn de antwoorden gegeven bij de antwoordoptie ‘andere traditie’ opgeschoond voor christelijke stromingen (die dan bij christendom geteld zijn) en voor zaken die niet als religieuze stroming geteld worden. Het valt op dat flinke percentages geestelijke verzorgers, met uitzondering van de joodse en de islamitische, met meerdere tradities verbonden zijn. In de laatste rij van tabel 6 staat het percentage meervoudig religieus betrokkenen, ofwel MRB’ers per zending of bevoegdverklaring, dat wil zeggen diegenen die op één of meer manieren verbonden zijn met meer dan één religieuze traditie. In totaal zijn er 22% MRB’ers. Dat is nagenoeg gelijk aan het percentage in de Nederlandse bevolking (23%), maar in het landelijk onderzoek werd veel uitgebreider naar manieren van betrokkenheid bij religieuze tradities gevraagd en zijn ook affiniteit, geloof en ethische aspecten meegenomen. Dat betekent dat het percentage MRB’ers onder de geestelijk verzorgers relatief hoog is.⁵

⁵ Verschillen tussen de groepen naar zending of bevoegdverklaring zijn, anders dan bij de combineerders, in het geval van MRB’ers niet significant. Wanneer islamitische (6), joodse (3) en boeddhistische (7) gezondenen als ‘kleine zendende instanties’ en degenen met een bevoegdverklaring van de RING-GV (13) en de respondenten

Tabel 6. Betrokkenheid bij religieuze tradities gerelateerd aan zending of bevoegdverklaring, in percentages (n=208).

<i>religieuze traditie</i>	<i>zending of bevoegdverklaring</i>								
	rk	prot	isl	joo	boed	hum	RING-GV	geen	totaal
christendom	100	100			14	38	100	90	81
islam		1	100					10	5
jodendom	6	12		100			8	10	9
boeddhisme	24	5			100	25	39	33	22
hindoeïsme								13	2
humanisme	12	17				100	31	26	30
andere traditie	1	1				3	8	3	2
<i>MRB per zending of bevoegdverklaring</i>	24	17	0	0	14	16	46	33	22

Er zijn meer combineerders (63%) dan MRB'ers (22%). De MRB'ers blijken vrijwel een subgroep van de combineerders te zijn, want 93% van de MRB'ers is ook combineerder. Dat wijst erop dat geestelijk verzorgers oog hebben voor vele religies en geneigd zijn daar elementen uit op te nemen, ook als ze zelf niet actief betrokken zijn bij religieuze gemeenschappen, of zich als aanhanger van meerdere religies identificeren.

De verschillende combinaties van religies waarbij de respondenten betrokken zijn staan vermeld in tabel 7.

Tabel 7. MRB-combinaties, in percentages van de totale steekproef (n=208).

	islam	jodendom	boeddhisme	hindoeïsme	anders
christendom	2	7	16	2	2
islam		1	1	1	0
jodendom			3	1	1
boeddhisme				2	2
hindoeïsme					0

zonder zending of bevoegdverklaring (39) als 'ongebonden' worden samengevoegd, zijn de verschillen wel significant (bij $p < .05$).

Net als bij de combineerders komt onder de MRB'ers de combinatie christendom-boeddhisme het vaakst voor. De combinatie christendom-jodendom komt ook hier als tweede naar voren, maar in verhouding tot bij de combineerders zijn geestelijk verzorgers minder vaak actief betrokken bij zowel christendom als jodendom.

‘Thuis voelen bij’ en ‘trouw zijn aan’

Om zicht te krijgen op hoe geestelijk verzorgers zich verhouden tot of verbonden weten met het religieuze / levensbeschouwelijke in bredere zin, stelden we twee open vragen. Als eerste: ‘Bij wie of wat voelt u zich in religieus / levensbeschouwelijk opzicht thuis?’ In de analyse bleek een aantal categorieën antwoorden herhaaldelijk voor te komen. Tabel 8 geeft een overzicht, uitgesplitst naar zending of bevoegdverklaring van de respondenten.

Tabel 8. Zich thuis voelen bij..., gerelateerd aan zending of bevoegdverklaring, in percentages (n=208).

categorieën antwoorden*	zending of bevoegdverklaring								totaal
	rk	prot	isl	joo	boed	hum	RING-GV	geen	
traditie	85	77	33	100	86	53	77	62	71
mensen	18	9	33	0	0	34	15	36	20
wegwijzers	0	8	0	0	0	0	8	10	5
God	0	1	33	0	0	0	0	0	1
mezelf	0	0	0	0	0	6	0	0	1

* toelichting op de categorieën en voorbeelden van antwoorden:

- traditie: religieuze gemeenschap, religieuze traditie, instituut (kerk, klooster, universiteit), geloof (inclusief humanisme)
- mensen: (andere) mensen (algemeen), of mensen met bepaalde eigenschappen (bijvoorbeeld kritisch, open, twijfelend, religieus, geloofsgenoten)
- wegwijzers: specifieke filosofische, theologische, spirituele leiders / auteurs
- God: God, Allah
- mezelf: mezelf/mijzelf

‘Traditie’ scoort hoog onder alle groepen en vooral bij de joodse, boeddhistische en katholieke. De groepen naar zending of bevoegdverklaring verschillen significant van elkaar ($p < .05$). De tweede belangrijkste categorie is ‘mensen’, die vooral onder humanisten, respondenten zonder zending of bevoegdverklaring en moslims aan de orde is. Ook hier verschillen de groepen naar zending of bevoegdverklaring significant van elkaar ($p < .01$). Bij ‘wegwijzers’ zijn er geen significante verschillen. Als ‘wegwijzer’ noemen respondenten onder andere: Abraham

Heschel, Rabindranath Tagore, Hafiz, Jezus, Eckhart Tolle, Erasmus en Spinoza. Vooral islamitische geestelijk verzorgers voelen zich thuis bij ‘God’ (Allah). De verschillen tussen de groepen naar zending of bevoegdverklaring zijn significant ($p < ,01$). Bij zich thuis voelen bij ‘mezelf’ lijken de humanisten hoger te scoren dan de andere groepen. De verschillen zijn echter alleen significant (bij $p < ,05$) als er gewerkt wordt met samengevoegde groepen, zoals in voetnoot 5 is toegelicht.

Voor alle categorieën antwoorden geldt dat er geen significante verschillen zijn in ‘zich thuis voelen bij’ tussen de groepen die wel en die niet combineerder zijn, en ook niet tussen de groepen die wel en geen MRB’er zijn.

Ook stelden we de open vraag: Aan wie of wat bent u in religieus / levensbeschouwelijk opzicht trouw? We analyseerden de antwoorden op vergelijkbare wijze als de vorige vraag. Dezelfde antwoordcategorieën als bij ‘zich thuis voelen bij’ kwamen ook bij ‘trouw zijn aan’ voor, maar in andere verhoudingen en aangevuld met de categorie ‘waarden’. Tabel 9 geeft de resultaten.

Tabel 9. Trouw zijn aan..., gerelateerd aan zending of bevoegdverklaring, in percentages (n=208).

<i>categorieën antwoorden*</i>	<i>zending of bevoegdverklaring</i>								
	rk	prot	isl	joo	boed	hum	RING-GV	geen	totaal
traditie	49	43	50	100	43	28	31	46	42
wegwijzers	21	25	33	0	14	0	8	8	16
God	12	21	0	0	0	3	8	15	13
mezelf	6	3	0	0	14	44	23	8	12
waarden	21	9	0	0	0	16	15	8	12
mensen	0	4	33	0	0	16	8	5	6

* toelichting op de categorieën en voorbeelden van antwoorden:

- traditie: religieuze gemeenschap, specifieke religieuze of levensbeschouwelijke traditie, geloof
- mensen: de mens, (andere) mensen (algemeen), medemensen, cliënten, specifieke groep (bijvoorbeeld gelijkgezinde) mensen, mensheid
- wegwijzers: specifieke filosofische, theologische, spirituele leiders / auteurs; de Bijbel
- God: God, Allah
- mezelf: mezelf/mijzelf
- waarden: (evt. specifiek genoemde) normen en waarden, geweten

Ook bij ‘trouw zijn aan’ komt ‘traditie’ als belangrijkste categorie naar voren. De verschillen tussen de groepen naar zending of bevoegdverklaring zijn echter niet significant. Als tweede

volgen de 'wegwijzers', waarbij door meer mensen dan bij 'thuis voelen bij' Jezus wordt genoemd (door 8%, dat is de helft van de 16% in de categorie 'wegwijzers'). Bij 'wegwijzers', zijn wel significante verschillen tussen de groepen ($p < ,01$). Moslims en protestanten scoren daar het hoogst. Daarna komt trouw aan 'God', waarbij de verschillen alleen significant zijn indien groepen worden samengevoegd (zie voetnoot 5), gevolgd door trouw aan 'mezelf'. Hier zijn significante verschillen aanwezig ($p < ,01$), en vooral de humanisten noemen dit relatief vaak. Ten slotte volgen 'waarden' (geen significante verschillen) en 'mensen' (significante verschillen bij $p < ,05$), waarbij moslims hoger scoren dan de anderen.

Voor alle categorieën antwoorden geldt ook bij 'trouw zijn aan' dat er geen significante verschillen zijn tussen de respondenten die wel en niet combineerder zijn, en ook geen significante verschillen tussen de respondenten die wel en niet MRB'er zijn.

Religieuze diversiteit in het werk van geestelijk verzorgers

Werkvormen en contacten

Om een beeld te krijgen van de werkvormen en de wijze waarop geestelijk verzorgers te werk gaan, is aan deelnemers een tweetal vragen hierover gesteld. Wat betreft werkwijze zien we dat ongeveer een kwart (26%) van de deelnemers categoriaal werkt, een derde (35%) territoriaal en een derde (33%) zowel territoriaal als categoriaal. 7% heeft een andere werkwijze aangegeven, zoals “docent-supervisor”, “Vrijgevestigd” of “gespecialiseerd”. De werkwijze verschilt tussen de sectoren ($p < ,01$). Het lijkt erop dat respondenten bij justitie en defensie vaker categoriaal werken, terwijl respondenten vanuit de zorgsector vaker territoriaal werken.

Daarnaast is gevraagd naar de werkvormen (zie tabel 10). Respondenten werken het vaakst in individuele contacten, gevolgd door vieringen en ceremonies. Ongeveer even vaak werken zij in groepen en/of participeren zij op de werkvloer.

Tabel 10. Overzicht van reacties op de vraag ‘Via welke werkvormen bent u actief?’, in gemiddelden en gerangschikt (n=208).

<i>werkvorm</i>	gemiddelde (op schaal 1-5 met 1 = vrijwel nooit en 5 = vrijwel altijd)
individuele contacten	4,63
vieringen, ceremonies	3,47
groepswork, vormingswork	3,24
participatie in ervaringen op de werkvloer (bij Defensie 'nuldelijns zorg' genoemd)	3,10

Om in kaart te brengen met welke gesprekspartners geestelijk verzorgers vooral in aanraking komen, is aan respondenten gevraagd per religieuze / levensbeschouwelijke groep gesprekspartners aan te geven in hoeverre zij contact met hen hebben. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen individuele contacten en groepscontacten.

Tabel 11. Overzicht van de individuele contacten die respondenten aangeven te hebben, in antwoord op de vraag ‘Ik heb contact met mensen met de volgende achtergronden’, gerangschikt en in gemiddelden (n=208).⁶

<i>religie / levensbeschouwing gesprekspartner</i>	gemiddelde (op schaal 1-5 met 1 = vrijwel nooit en 5 = vrijwel altijd) ⁷
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	3,50
christendom	3,36
mensen die laten zien dat zij zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	2,56
humanisme	2,31
mensen met een andere achtergrond [dan de genoemde achtergronden]	2,21
islam	1,84
boeddhisme	1,61
hindoeïsme	1,45
jodendom	1,42

Respondenten hebben gemiddeld het meeste individuele contact met mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie en mensen met een christelijke oriëntatie (zie tabel 11). In totaal stelt 47% ‘vrijwel altijd’, ‘vaak’ of ‘regelmatig’ in individuele contacten in aanraking te komen met mensen die zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie. Dat betekent dat deze groep beslist gezien wordt, zeker als in aanmerking wordt genomen dat het percentage meervoudig religieuzen in de Nederlandse bevolking, afgaand op het landelijk onderzoek, 17-23% is. De verschillen tussen de groepen naar zending of bevoegdverklaring zijn in de meeste gevallen niet significant. Alleen de protestanten komen significant minder vaak in aanraking met mensen die zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie dan de ongebondenen ($p < ,05$) – of herkennen ze minder gauw.

Met gesprekspartners met een islamitische, boeddhistische, hindoeïstische en joodse oriëntatie komen de respondenten relatief weinig in contact. Uit aanvullende (regressie) analyse blijkt dat geestelijk verzorgers gesprekspartners met eenzelfde oriëntatie meer tegenkomen dan dat andere geestelijk verzorgers deze groepen tegenkomen.⁸ Zo hebben islamitische respondenten meer individueel contact met islamitische gesprekspartners, joodse respondenten meer

⁶ Deelnemers die ‘weet niet’ of ‘n.v.t.’ hebben aangekruist, zijn uit onderstaande berekening gelaten.

⁷ De onderlinge verschillen zijn soms significant bij $p < ,05$: De groep zonder expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie en het christendom verschillen niet significant van elkaar, maar christendom en ‘MRB’ wel, net als ‘MRB’ en humanisme.

⁸ Hierbij is gecontroleerd voor de sector en werkwijze van respondenten.

individueel contact met joodse gesprekspartners, boeddhistische respondenten meer individueel contact met boeddhistische gesprekspartners en humanistische respondenten meer contact met humanistische gesprekspartners dan alle andere groepen geestelijk verzorgers. Respondenten van de humanistische en kleine zendende instanties hebben minder contact met christelijke gesprekspartners dan de protestanten, katholieken en respondenten zonder zending of bevoegdverklaring.

De groepscontacten verschillen nauwelijks van de individuele contacten. Contacten met mensen met een christelijke oriëntatie komen daarbij het meest voor, maar dit verschilt niet significant van de contacten met mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie.

Totstandkoming GV

Om zicht te krijgen op hoe de contacten met de geestelijk verzorger totstandkomen, is een tweetal vragen gesteld. Allereerst is gevraagd via *wie* de contacten gelegd worden. Is dit vanuit de geestelijk verzorger, via een collega of vanuit de gesprekspartner? Uit de resultaten blijkt dat contacten het vaakst totstandkomen via een doorverwijzing van een collega (geen geestelijk verzorger) binnen de organisatie (zie tabel 12). Het komt naar verhouding weinig voor dat geestelijk verzorgers door een collega geestelijk verzorger worden ingeschakeld – en nóg minder dat zij zelf een collega geestelijk verzorger inschakelen.

Tabel 12. Overzicht van reacties op de vraag ‘Hoe wordt in uw werksituatie duidelijk of iemand prijs stelt op een individueel gesprek?’, gerangschikt en in gemiddelden (n=208).

<i>totstandkoming GV</i>	gemiddelde (schaal 1 tot 5, met 1 = vrijwel nooit en 5 = vrijwel altijd) ⁹
Ik word door een andere collega [niet GV] in mijn organisatie ingeschakeld	3,37
De persoon zelf vraagt mij erom	3,19
Ik signaleer dit zelf en neem initiatief tot een gesprek	3,02
Ik word door een collega - geestelijk verzorger ingeschakeld	1,99
Ik signaleer dit zelf en schakel een collega in	1,83

⁹ De onderlinge verschillen zijn significant bij $p < .05$, m.u.v. het verschil tussen ‘De persoon zelf vraagt mij erom’ en ‘Ik signaleer dit zelf en neem initiatief tot een gesprek’.

Ten tweede is gevraagd naar de factoren die maken dat een gesprek met de geestelijk verzorger al dan niet totstandkomt. In hoeverre hangt dit af van iemands religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie en in hoeverre spelen andere factoren een rol? Uit de resultaten komt naar voren dat contact, volgens de geestelijk verzorgers, soms tot regelmatig afhangt van hun religieuze oriëntatie. Tegelijkertijd blijkt dat andere, meer algemene, factoren volgens de geestelijk verzorgers bepalender zijn voor de totstandkoming van individueel contact, zoals wie er beschikbaar is, of men elkaar eerder heeft ontmoet en of er een persoonlijke klik is met de gesprekspartner. Iemands culturele achtergrond speelt soms een rol bij de totstandkoming van contact en het geslacht en de leeftijd van de geestelijk verzorger zelden (zie tabel 13).

Tabel 13: Overzicht van antwoorden op de vraag ‘Waar hangt het in uw situatie van af of een individueel contact met u tot stand komt?’, gerangschikt en in gemiddelden (n=208).

<i>aspect</i>	gemiddelde (1 = vrijwel nooit, 5 = vrijwel altijd)
van mijn beschikbaarheid	3,42
van een eerdere kennismaking	3,33
van een persoonlijke klik	3,18
van de aard van het gespreksonderwerp	2,99
van mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	2,48 ¹⁰
van mijn culturele achtergrond	1,83
van mijn geslacht	1,51
van mijn leeftijd	1,35

Visie op voorkeur van gesprekspartners

In hoeverre is de religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond van de geestelijk verzorger van belang voor de gesprekspartner? In welke mate hechten gesprekspartners eraan dat de zorgverlener en -ontvanger dezelfde oriëntatie hebben?

Aan de respondenten is gevraagd om per religieuze / levensbeschouwelijke groep gesprekspartners een inschatting te geven van het belang dat die groep hecht aan het al dan niet hebben van eenzelfde oriëntatie als de geestelijk verzorger. De resultaten laten zien dat ruim de

¹⁰ Religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie scoort significant lager dan het item erboven en significant hoger dan het item eronder ($p < ,01$).

helft van de respondenten denkt dat moslims en christenen het liefst een geestelijk verzorger hebben met dezelfde achtergrond (zie tabel 14). Echter zien we bij de inschatting over christelijke gesprekspartners dat ook een grote groep respondenten (42%) denkt dat het hen niet uitmaakt – iets wat we niet terugzien bij de inschatting over islamitische gesprekspartners (14%). Als het gaat om degenen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke overtuiging en degenen die uit meerdere bronnen putten, denkt de meerderheid dat het voor deze gesprekspartners niet uitmaakt wie zij als geestelijk verzorger hebben (resp. 76% en 67%). De gedachten over humanisten zitten er tussenin: een derde van de respondenten denkt dat zij graag iemand met dezelfde overtuiging willen (34%), terwijl 40% denkt dat het hen niet uitmaakt. De rest (26%) weet het niet. Als het gaat om joodse, boeddhistische en hindoeïstische gesprekspartners, weet ruim de helft van de respondenten niet waar hun voorkeur naar uitgaat.

Op het geheel bezien ontstaat er geen eenduidig beeld. Enerzijds lijkt het hebben van een geestelijk verzorger met dezelfde de religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie, volgens de meeste respondenten, in ieder geval voor moslims en christenen, en in mindere mate voor humanisten en joden, wel degelijk een rol van betekenis te spelen. Anderzijds zijn er ook veel gesprekspartners voor wie het volgens de geestelijk verzorgers niet uit maakt wat hun oriëntatie is, en is zijn er aanzienlijke groepen voor wie zij het niet weten.

Tabel 14. Overzicht van antwoorden op de vraag ‘Wat is uw ervaring met betrekking tot de voorkeuren van mensen uit de verschillende groepen met betrekking tot de religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie van hun geestelijk verzorger?’, in percentages (n=208).

<i>groepen gesprekspartners</i>	liefst zelfde oriëntatie	maakt het niet uit	weet niet
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	14	76	10
christenen	52	42	6
moslims	58	14	28
joden	31	17	52
boeddhisten	15	29	56
hindoes	20	22	58
humanisten	34	40	26
mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	10	67	23

Inschatting behoefte aan GV

Om een indruk te krijgen van de behoefte aan geestelijke verzorging onder gesprekspartners van verschillende religieuze en levensbeschouwelijke oriëntaties, is aan respondenten gevraagd hier een inschatting van te geven. Het valt op dat veel respondenten aangeven niet te weten hoe groot de behoefte is onder bepaalde groepen. Zo blijkt dat bijna de helft van de geestelijk verzorgers ‘weet niet’ aanvinkt als het gaat over de behoefte aan geestelijk verzorging onder mensen met een joodse (49%), boeddhistische (46%) en hindoeïstische (48%) oriëntatie. Dit zijn tevens de groepen waarover respondenten – bij de eerdere vraag over contacten – aangeven het minst mee in contact te komen. Vermoedelijk is het dan ook, vanwege het weinige contact dat respondenten met deze groepen hebben, lastig hier een inschatting van te geven.

Doordat veel respondenten ‘weet niet’ of ‘n.v.t.’ hebben aangevinkt, zijn de inschattingen van de behoefte aan geestelijke verzorging onder de verschillende groepen lastig met elkaar te vergelijken. Deze antwoorden zijn daarom, ten behoeve van de vergelijking tussen groepen, buiten beschouwing gelaten (zie tabel 15).

Tabel 15. Overzicht van antwoorden op de vraag ‘Wij zijn benieuwd naar uw inschatting van de behoefte aan geestelijke verzorging bij mensen met een verschillende religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond, voor zover u met hen in uw werk te maken hebt. Hoe groot is de behoefte aan geestelijke verzorging gemiddeld bij:’, gecorrigeerd voor ‘Weet niet’ en ‘n.v.t.’ en in percentages.

<i>groepen gesprekspartners</i>	klein	gemiddeld	groot	n =
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	18	60	22	185
christenen	4	55	42	189
moslims	10	43	47	134
joden	10	60	30	83
boeddhisten	10	70	20	91
hindoes	10	63	27	89
humanisten	13	68	19	143
mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	6	65	29	151

Gemiddeld wordt de behoefte aan geestelijke zorg onder christenen en moslims het grootst ingeschat. De behoefte onder mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie en humanisten schat men het kleinst in. De behoeften van

mensen die zich door meer dan één religieuze traditie laten inspireren zit tussen deze uitersten in.

Thematiek

We vroegen hoe vaak een aantal thema's aan de orde komt in individuele contacten met gesprekspartners afkomstig uit verschillende groepen, waarbij respondenten konden kiezen uit: vrijwel altijd / vaak / regelmatig / soms / n.v.t. Tabel 16 geeft een overzicht. Bij de berekening van de gemiddelden zijn degenen die 'n.v.t.' aankruisten buiten beschouwing gelaten. Dat waren er vooral veel (12-13%) bij de inschattingen die respondenten maakten bij de groep die laat zien zich door meerdere religies te laten inspireren.

Tabel 16. Thema's die aan de orde komen in individuele contacten, in gemiddelden op een schaal van 1 (vrijwel nooit) tot 5 (vrijwel altijd) bij verschillende groepen gesprekspartners.

	A. mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	B. mensen met een religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie die duidelijk gerelateerd is aan een van de wereldreligies of het humanisme	C. mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meerdere religies
relaties	3,91	3,82	3,77
zingeving niet religieus	3,56	3,35	3,38
psychische problematiek	3,24	3,21	3,15
praktische zaken	2,92	2,87	2,78
zingeving religieus	2,63	3,65	3,48

Uit de antwoorden blijkt dat het thema relaties het vaakst ter sprake komt, gevolgd door zingevingsthematiek (niet specifiek religieus) en psychische problematiek. Praktische zaken komen iets minder vaak, maar nog steeds regelmatig, aan de orde in gesprekken. Bij alle thema's schatten de respondenten gemiddeld in dat er verschillen zijn tussen de groepen A, B en C; deze verschillen zijn in veel gevallen significant bij $p < ,05$. Als we nader kijken naar religieuze zingeving, dan blijkt dit het vaakst naar voren te komen in gesprek met 'mensen met een religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie die duidelijk gerelateerd is aan een van de wereldreligies of het humanisme', gevolgd door 'mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meerdere religies'. Zingevingproblematiek die niet specifiek religieus is, komt daarentegen vaker voor in gesprek met 'mensen die geen blijk geven van een expliciete

religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie'. Verder werd door sommige respondenten een aantal extra thema's genoemd, zoals ziekte en gezondheid, werk, verlies en rouw.

Diversiteit in gesprekspartners: uitspraken over individuele contacten

Aan de respondenten is een drietal stellingen voorgelegd om zicht te krijgen op de individuele contacten die zij aangaan. De meeste deelnemers (79%) zijn het oneens met de stelling 'Ik kom er vaak niet achter welke religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond mijn gesprekspartner heeft' (zie tabel 17). Dit suggereert dat de meeste respondenten er doorgaans wel achter komen wat de religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond van de gesprekspartner is. De bevinding dat bijna de helft van de respondenten (46%) het oneens is met de stelling 'Meervoudige religiositeit blijkt vaak pas na meerdere contacten met de betreffende persoon' suggereert dat men meervoudige religiositeit meestal al gauw opmerkt. Volgens de meesten (72%) treedt er 'bij meervoudige religiositeit vaak één religie het meest op de voorgrond'.

Tabel 17. Overzicht van reacties op een drietal stellingen, in percentages (n=208).

<i>stelling</i>	ja, zeker waar	ik denk het wel	ik denk het niet	nee, zeker niet waar	n.v.t.	weet niet
Ik kom er vaak niet achter welke religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond mijn gesprekspartner heeft	4	14	26	53	3	0
Meervoudige religiositeit blijkt vaak pas na meerdere contacten met de betreffende persoon	9	35	26	20	5	6
Bij meervoudige religiositeit treedt vaak één religie het meest op de voorgrond	14	58	10	4	4	10

Er zijn geen significante verschillen tussen de geestelijk verzorgers naar zending of bevoegdverklaring met betrekking tot hun antwoorden op deze stellingen. Ook maakt het geen verschil of geestelijk verzorgers zelf combineerder of MRB'er zijn in hun beoordeling.

Willen en kunnen verlenen van interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging

Onlangs is door Liefbroer et al. (2017) een systematische review uitgevoerd om een beeld te schetsen van wat er bekend is (en wat nog niet) over interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging (IGV). Uit de resultaten bleek onder meer dat er in empirisch onderzoek naar diversiteit in de zorgrelatie tussen zorgverlener en –ontvanger verschillende redenen zijn waarom zorgverleners wel of geen zorg *willen* en *kunnen* verlenen aan mensen met een andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan zijzelf hebben.

Om deze twee categorieën nader te onderzoeken en om na te gaan of deze ook een rol spelen bij geestelijk verzorgers in Nederland, zijn beide categorieën via een aantal items uitgevraagd.¹¹ Per item konden respondenten aangeven in hoeverre zij het met de uitspraken eens zijn (zie tabel 18 en 19).

Tabel 18. Gemiddelde instemming met stellingen rond *willen*, op een schaal van 1 (zeer mee oneens) tot 5 (zeer mee eens) (n=208).

1	Ik vind dat ik hoofdzakelijk aanwezig ben om zorg te verlenen aan mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	1,84
2	Ik denk dat het hel(p)end kan zijn om met een geestelijk verzorger te spreken die niet expliciet tot dezelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie behoort	3,65
3	Ik sta vanuit mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie open voor mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	4,50
4	Ik vind dat ik er als geestelijk verzorger voor iedereen moet zijn, ongeacht iemands religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	4,53
5	Ik zou mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie met mensen met een andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie graag willen delen	3,12
6	Rituelen wil ik alleen of hoofdzakelijk uitvoeren met mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie als ikzelf heb	2,57
7	Ik zie mogelijkheden om te bidden met mensen van duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties dan ikzelf heb	3,51
8	Ik zie mogelijkheden om rituelen uit te voeren die over de grenzen van religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties heen reiken	3,83

¹¹ Deze items zijn afgeleid uit de systematische review van Liefbroer et al. (2017).

Tabel 19. Gemiddelde instemming met stellingen rond *kunnen*, op een schaal van 1 (zeer mee oneens) tot 5 (zeer mee eens) (n=208).

9	Ik heb voldoende vaardigheden in het omgaan met mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	3,87
10	Ik heb voldoende kennis van andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties	3,53
11	Ik ben goed in staat mij te verbinden met mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	4,05
12	Ik kan mijn eigen religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie op de achtergrond plaatsen	4,11

Om na te gaan of de items ook daadwerkelijk met elkaar samenhangen, is een factoranalyse uitgevoerd. Hieruit blijkt allereerst dat drie items die te maken hebben met het wel of niet *kunnen* verlenen van IGV (stellingen 9, 10 en 11) (zie tabel 19) een factor vormen. Het hebben van vaardigheden en het kunnen verbinden met mensen met een andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie, alsook het beschikken over kennis van andere levensbeschouwelijke oriëntaties, hangen met elkaar samen.

De items die betrekking hebben op het wel of niet *willen* verlenen van IGV, kunnen onderscheiden worden in twee factoren. Enerzijds vormen de stellingen die aangeven dat men er voor iedereen zou willen zijn een factor. Dit betreft de stellingen 3 en 4. In de studie door Liefbroer et al. (2017) wordt een bevestigende visie op dit soort stellingen ook wel aangeduid met een universalistische benadering. De stellingen 1, 5, 6 en 8 vormen een factor die te maken heeft met de eigenheid van de traditie waar men zelf toe behoort en het er willen zijn voor degenen vanuit dezelfde religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie. Dergelijke items sluiten aan bij de particularistische benadering die door Liefbroer et al. (2017) wordt onderscheiden. Ook het wel of niet willen uitvoeren van rituelen met mensen van eenzelfde of juist een andere oriëntatie behoort tot deze factor.

De drie factoren hangen onderling met elkaar samen. Naarmate respondenten sterker geneigd zijn positief te antwoorden op de particularistische stellingen, zijn zij (zoals te verwachten valt) minder geneigd in te stemmen met de universalistische stellingen ($r=-,201$; $p<,01$). Tegelijkertijd valt op dat een *hogere* score op de particularistische stellingen samenhangt met een *lagere* score op de items die gaan over het kunnen verlenen van IGV ($r=-,207$; $p<,01$), terwijl dit voor de universalistische stellingen juist andersom werkt ($r=,181$; $p<,01$). Anders

gezegd, een sterkere neiging om zorg aan iedereen te *willen* verlenen gaat samen met een sterker idee deze zorg te *kunnen* verlenen.

Behalve de afzonderlijke items die betrekking hebben op het al dan niet *willen* en *kunnen* verlenen van IGV, is aan respondenten direct de vraag gesteld of zij dit willen en kunnen, op de volgende wijze: ‘Wilt u geestelijke zorg verlenen aan mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan uzelf hebt?’ en ‘Acht u zichzelf in staat om geestelijke zorg te verlenen aan mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan uzelf hebt?’ Uit de reacties op deze vragen blijkt dat bijna iedereen (96%) IGV wil verlenen en bijna iedereen (95%) zichzelf hiertoe in staat acht. Slechts een enkeling geeft aan dit niet (1%), of slechts in uitzonderingsgevallen (3%), te willen en 5% acht zich hier alleen in uitzonderingsgevallen toe in staat.

Religieuze diversiteit en waardering

Aan geestelijk verzorgers is gevraagd in te schatten hoe positief of negatief gesprekspartners van verschillende groepen de geestelijke verzorging waarderen. Uit de resultaten blijkt dat – volgens de respondenten – gesprekspartners die geen blijk geven van een expliciet religieuze of levensbeschouwelijke traditie de geestelijke verzorging ongeveer evenveel waarderen als gesprekspartners die laten zien dat zij zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie. Verder blijkt dat respondenten gemiddeld de indruk hebben dat gesprekspartners met eenzelfde achtergrond als zijzelf de geestelijke verzorging meer waarderen dan gesprekspartners met een andere achtergrond (zie tabel 20). Het verschil tussen beide groepen is significant ($p < ,01$). Dit geeft aan dat, hoewel bijna iedereen IGV zegt te willen en kunnen verlenen, men tegelijkertijd denkt dat gesprekspartners de zorg door iemand van dezelfde oriëntatie meer waarderen dan IGV.

Tabel 20. Overzicht van reacties op de vraag ‘Wat is uw indruk van de waardering voor uw werk vanuit de verschillende groepen?’, gerangschikt en in gemiddelden (n=208).

	gemiddelde (1=zeer negatief; 5=zeer positief)
mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie als u zelf hebt	4,34
mensen die blijk geven zich te laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	4,10
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	4,07
mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan u zelf hebt	3,95

Met betrekking tot de ingeschatte waardering voor de geestelijk verzorging door mensen die zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie schatten respondenten die MRB'er zijn de waardering door deze mensen hoger in dan respondenten die dat niet zijn (significant bij $p < ,05$).

Uiting religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie

Aan deelnemers is de open vraag voorgelegd ‘Zou u kunnen omschrijven waar, in uw werk als geestelijk verzorger, uw religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie vooral in tot uiting komt?’ Alle respondenten (n=208) hebben op deze vraag een antwoord ingevuld. Een enkeling (2%) geeft aan de vraag lastig te vinden en/of dit niet te kunnen uitleggen. In de antwoorden is een aantal categorieën te onderscheiden. Het merendeel van de respondenten (55%) verwijst in zijn of haar antwoord naar aspecten die te maken hebben met rituelen, vieringen en gebed. Dit kan zowel betrekking hebben op het individuele niveau, zoals het bidden met iemand tijdens een individuele ontmoeting, alsook op het groepsniveau, bijvoorbeeld wanneer er kerkdiensten of afscheidsrituelen worden gehouden. Een paar voorbeelden¹² van uitspraken in deze categorie zijn: *“in de vieringen en kerkdiensten”* (RP111)¹³, *“Als iemand wil dat er gebeden wordt.”* (RP82), *“- veel, vaak en hartstochtelijk bidden en zegenen - in mijn eigen weten van gezonden-zijn”* (RP83), *“De religieuze oriëntatie is heel concreet bij de vraag naar een christelijk afscheidsritueel zoals een ziekenzegening.”* (RP85) en *“In de gevallen dat er om specifiek*

¹² Om zo dicht mogelijk bij de citaten van respondenten te blijven, zijn eventuele taalfouten in citaten behouden.

¹³ RP=respondentnummer.

rituele begeleiding gevraagd wordt.” (RP140). Ook het aanbieden van *“Meditatie-bijeenkomsten en mindfulness trainingen (MBSR)”* (RP124) is onder deze categorie geschaard.

Ten tweede worden door velen (36%) aspecten die te maken hebben met iemands algehele houding, doen en laten, normen en waarden en motivatie genoemd. Enkele voorbeelden hiervan zijn *“door het openstaan voor ieder mens, wat voor mij de basis vormt van mijn oriëntatie”* (RP3), *“in mijn levensvisie”* (RP163), *“In de attitude waarmee ik mensen bejegen”* (RP13), in de *“Wijze waarop ik er ben voor de ander”* (RP117), *“In mijn aandacht en trouw”* (RP128) en *“In mijn eigen motivatie en inspiratie.”* (RP179). Sommigen beschrijven dit uitgebreider, bijvoorbeeld: *“In het open staan voor iedereen, en oprechte interesse in de levensbeschouwing van mijn gesprekspartner, en zodoende aan te sluiten bij de weg die diegene gaat en zien of ik daarin iets kan betekenen.”* (RP103) en *“Dat ik menslievendheid en zorg voor de allerzwaksten als waarde uit het katholieke geloof, met joodse wortels, als ijkpunt heb.”* (RP53)

De derde grote categorie (31%) betreft aspecten die te maken hebben met de thema's die men aansnijdt tijdens de gesprekken met anderen, de vragen die gesteld worden en de specifieke aspecten waar men aandacht voor heeft. Voorbeelden hiervan zijn: *“de gerichtheid van de gesprekken; het gaat vooral over hoe je naar situaties kunt kijken ermee om kan gaan: de zingeving zeg maar. hoe sta je in het leven? Wat geeft inspiratie en kracht? Dat gaat om levensbeschouwing, maar meer in de zin van hoe beschouw je je leven. het gaat zelden over de grote levensbeschouwelijke kaders.”* (RP75), *“begeleiden met levensvragen rondom ziekte: moreel consult. Levenseindevragen.”* (RP2) en *“Ik werk in een palliatief centrum en op een beademingsafdeling. Het gaat om de zingeving. Wat is de zin van het gebeuren. Kernvragen wie ben ik? Heb ik geleefd zoals ik had moeten leven? Goede slechte dingen uit het leven moeten een plek krijgen. Loslaten van dierbaren. Is er leven na de dood?”* (RP33). Soms maakt men ook expliciet welke bronnen daarbij van belang zijn: *“ik praat met de mensen over hun problemen en probeer inzichten door te geven vanuit het jodendom. aangezien het om joodse gedetineerden gaat, is dat ook de insteek.”* (RP134) en *“in thema's gebruiken voor de gespreksgroep, niet specifiek levensbeschouwelijk gekleurd maar wel vanuit levensvertrouwen, hoop en veerkracht. vaak verhalen vanuit verschillende tradities”* (RP35).

Een klein deel van de respondenten (13%) geeft aan dat de eigen religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie vooral tot uiting komt in de gesprekken die men heeft, zonder daarbij te specificeren waar het daarbij precies om gaat, zoals *“Bij mijn persoonlijke*

gesprekken” (RP238)¹⁴ en *“In de individuele gesprekken.”* (RP51). Ook zijn er soms (17%) antwoorden gegeven die niet direct volledig (of alleen gedeeltelijk) bij een van de bovengenoemde categorieën passen. Voorbeelden hiervan zijn uitspraken als *“in alles”* (RP267) en *“In de verbinding die met cliënten ontstaat over wat er op dat moment wezenlijk toe lijkt te doen.”* (RP60). Ook uitspraken die verwijzen naar specifieke uitingvormen van de religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie van de respondent passen niet direct bij bovengenoemde categorieën, maar wordt wel door een paar respondenten benoemd: *“Functiebenaming is katholiek pastor Ik draag een klein kruisje aan mijn badge”* (RP45), *“Zichtbaar op mijn uniform en mijn aanspreektitel (...)”* (RP264) en *“Het komt in alles eigenlijk wel tot uiting. Het begint al bij mijn functienaam: je bent ""de imam"" of ""de islamitisch geestelijk verzorger"" van de instelling. Daarna door mijn uiterlijk, waaruit duidelijk blijkt dat ik moslim ben. Door mijn aanwezigheid. Door de zichtbare aanwezigheid in de instelling roep je bij mensen bepaalde beelden op. Men begint vaak spontaan over geloof als men mij ziet. (Maar gelukkig ook over heel veel andere dingen).”* (RP236)

Samenvattend zien we dat de meeste respondenten, in antwoord op de vraag waar hun religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie vooral in tot uiting komt, verwijzen naar de traditiespecifieke aspecten in 1) de dingen die zij doen – vieringen houden, rituelen uitvoeren, bidden; 2) de houding die zij aannemen en/of de algehele wijze waarop en waarom zij hun werk doen; en 3) de specifieke thematiek waar respondenten in hun werk aandacht voor hebben.

¹⁴ De respondentnummers komen hoger dan 208 uit, omdat de nummering gebaseerd is op de volledige respons (n=275).

Met het oog op de toekomst

Hoe zou de zorg voor een diverse groep gesprekspartners er in de toekomst uit kunnen zien? Welke uitdagingen liggen er op het gebied van diversiteit? Wat is er nodig om deze zorg, zo mogelijk, te verbeteren? Met oog op de toekomstige geestelijke verzorging is aan geestelijk verzorgers hierover een tweetal vragen voorgelegd.

Mogelijke verbeterpunten

Allereerst is gevraagd naar mogelijke verbeterpunten qua toerusting voor geestelijk verzorgers met het oog op religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit (zie tabel 21).

De resultaten maken duidelijk dat alle genoemde opties gemiddeld ten minste enigszins zinvol geacht worden.¹⁵ ‘Meer aandacht in de opleiding voor andere religies en levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort’ en ‘scholing, oefening en vorming in de eigen spiritualiteit / levensbeschouwing met het oog op de professionele inzet daarvan’, zijn volgens de respondenten het meest zinvol.

Over bijscholingscursussen en trainingen / intervisiegroepen is men naar verhouding minder enthousiast dan over het extra onder de aandacht brengen van andere religies of levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort en meervoudige religiositeit in de opleiding.¹⁶ Dit suggereert dat verbeteringen op het gebied van omgang met religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit volgens respondenten het beste zouden kunnen worden toegepast in de opleiding dan via bijscholingscursussen of training / intervisiegroepen.

¹⁵ Alle gemiddelde scores liggen tussen de 3,73 en 4,20. Een score van 3 geeft aan ‘misschien zinvol, misschien niet zinvol’ en een score hoger dan 3 gaat richting de opties ‘zinvol’ (score 4) en ‘zeker zinvol’ (score 5).

¹⁶ Deze verschillen zijn significant (bij $p < ,05$).

Tabel 21. Overzicht van de reacties op de vraag ‘Wat zou geestelijk verzorgers en aankomend geestelijk verzorgers kunnen helpen om de kwaliteit van hun werk te verhogen als het gaat om contacten met mensen die een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan zij zelf hebben en aan mensen met een meervoudige religieuze oriëntatie?’, gerangschikt en in gemiddelden (n=208).

	gemiddelde (1=zeker niet zinvol; 5=zeker zinvol)
meer aandacht in de opleiding voor andere religies / levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort	4,20
scholing, oefening en vorming in de eigen spiritualiteit / levensbeschouwing met het oog op de professionele inzet daarvan	4,18
meer aandacht in de opleiding voor meervoudige religiositeit	4,02
bijscholingscursussen over andere religies / levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort	3,99
bijscholingscursussen over meervoudige religiositeit	3,85
training / intervisiegroepen rond andere religies / levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort	3,73
training / intervisiegroepen rond meervoudige religiositeit	3,73

Ook met oog op meervoudige religiositeit zou meer aandacht in de opleiding zinvol zijn. Voor de drie antwoordopties rond dit onderwerp hebben we gekeken naar de verschillen tussen de groepen naar zending of bevoegdverklaring en tussen het al dan niet zelf meervoudig religieus zijn van de respondenten. De katholieken willen liever dan de protestanten dat er in de opleiding meer aandacht komt voor meervoudige religiositeit. Verder willen de katholieken en ongebondenen liever bijscholingscursussen over meervoudige religiositeit dan de protestanten. Ook willen de katholieken liever dan de protestanten en humanisten training / intervisiegroepen rond meervoudige religiositeit. De combineerders onder de geestelijk verzorgers willen liever meer aandacht voor MRB in de opleiding dan niet-combineerders.

Uitdagingen

Ten tweede is gevraagd: ‘Wat zijn naar uw mening de belangrijkste uitdagingen in de komende tijd voor de geestelijke verzorging in uw organisatie, als het gaat om religieuze / levensbeschouwelijke diversiteit?’ Bijna alle respondenten (n=204) hebben hierop een antwoord geformuleerd.

De antwoorden zijn zeer uiteenlopend, zoals van *“Het blijven oefenen in oprechte aandacht”* (RP128) en *“Profilering”* (RP50) tot *“Non issue”* (RP9) en *“Taalbarriere”* (RP192). Toch is er een aantal thema's dat herhaaldelijk wordt genoemd, waarvan we een zestal hier bespreken.

Wat opvalt aan de eerste drie thema's is dat zij niet direct een antwoord bevatten op de vraag naar uitdagingen met oog op religieuze of levensbeschouwelijke diversiteit, maar eerder een antwoord geven op de bredere vraag naar uitdagingen voor de geestelijke verzorging. Zo gaat het eerste terugkerend thema over de positie van de geestelijk verzorger binnen de organisatie waarin hij of zij werkzaam is. Uitspraken als *“De belangrijkste uitdaging is dat er genoeg uren GV blijven bestaan, zodat ik / we er voor een ieder die ons nodig heeft, er kunnen blijven zijn.”* (RP181), *“Integratie van de geestelijke verzorging in de organisatie.”* (RP85) en *“(…) de rol en het belang van geestelijke verzorging over het voetlicht brengen bij collega's en managers.”* (RP131) komen herhaaldelijk voor.

Iets soortgelijks zien we bij het tweede thema, dat uitspraken omvat die gaan over de wijze waarop geestelijke verzorging (in brede zin) wordt vormgegeven en gezien. Het belang van de ander – de gesprekspartner – wordt door velen als focus genoemd: *“Het blijft gaan om die ander”* (RP33) en *“De grootste uitdaging is m.i. het "peilen" van de geestelijke nood van de ander. Op welke manier kun je passende geestelijke zorg aanbieden? (...)”* (RP8). Daarbij wordt door sommigen gewezen op de uitdaging zichtbaar te maken dat geestelijke verzorging breder is dan religie of traditionele godsdiensten: *“Duidelijk maken dat zingeving/levensbeschouwing/spiritualiteit niet enkel gebonden zijn aan de traditionele godsdiensten.”* (RP171), *“Het beeld 'je kunt alleen bij de geestelijk verzorger aankloppen als je zelf religieus bent' is ondanks alle voorlichting heel hardnekkig.”* (RP160) en *“(…) afkomen van stoffige, uiterst onsexy imago.”* (RP182) Soms vraagt het afstemmen van geestelijke verzorging op een diverse en veelal gesecculariseerde doelgroep om concrete (nieuwe) taal en rituelen: *“de omvorming van levensbeschouwelijke oriëntering naar zingeving. Dus meer een taal voor iedereen in een gesecculariseerde wereld.”* (RP55), *“vertalen van en vormgeven aan de traditie (teksten, rituelen) zodat deze bruikbaar is voor degene die geen vaste voet hebben in deze traditie maar er wel een connectie mee hebben.”* (RP56) en *“Meervoudige religiositeit. Transformatie en diversiteit in bekende stromingen. Transformatie bekende rituelen”* (RP45).

Een derde thema gaat over de uitdaging om religie en levensbeschouwing onder de aandacht van andere professies dan de geestelijke verzorging te brengen. Voorbeelden hiervan zijn

“medewerkers die geen affiniteit hebben met religie alert te maken op hoe om te gaan met religie” (RP4) en *“Een belangrijke uitdaging voor mij is dat andere collega's, (niet de geestelijk verzorger collega's), inzicht krijgen in het feit dat er religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit bestaat. Ik merk dat velen om mij heen weinig idee hebben wat spiritualiteit en zingeving is, laat staan dat het zoveel kleurig kan zijn.”* (RP39)

Daarnaast is er een drietal thema's dat directer betrekking heeft op uitdagingen met oog op religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit. Zo is een vierde thema aandacht voor geestelijke verzorging aan specifieke religieuze of levensbeschouwelijke groepen. Sommigen spreken over het belang van geestelijk verzorging aan moslims: *“Met name gv aan Moslims. Want met enige regelmaat zien we hen in onze instelling. Persoonlijke gesprekken helpen daarbij overigens heel goed. Onze instelling kiest overigens voor de christelijke identiteit, en wil dat zo houden. Gevolg: niet veel moslims als cliënt.”* (RP57), *“Zorgverleners aan mensen met een islamitische achtergrond”* (RP100) en *“Hoewel het nog nauwelijks voorkomt, voorzie ik wel, dat er meer moslimcliënten zullen komen. (...)”* (RP77). Anderen richten zich in hun antwoord op de groep zonder expliciete levensovertuiging: *“Vooral om de groep niet (expliciet) religieus te bereiken.”* (RP70) en *“het er ook zijn voor mensen die niet zo duidelijk een bepaalde religie of levensoriëntatie aanhangen, maar dit mogelijk wel vanuit hun jeugd hebben gehad.”* (RP3) Weer anderen focussen op de gehele groep gesprekspartners, inclusief diegenen met een duidelijk andere overtuiging dan zichzelf: *“Hoe je vanuit een eigen, pluriforme identiteit open kan staan voor mensen van welke overtuiging dan ook en dat expliciet laat blijken”* (249)ⁱ en *“Interesse en aandacht hebben voor andersgelovigen, in gesprek blijven. (...)”* (RP176).

Een vijfde thema betreft uitdagingen met oog op het bestaansrecht van denominaties, waarover uiteenlopende visies de revue passeren. Zo schrijven sommigen: *“De verzuiling doorbreken.”* (RP234) en *“(...) Ik denk dat de koppeling van "nieuwe" geestelijk verzorgers (moslim, hindoe, boeddhist) terug gaat op een traditie die voorbij is. Wanneer we daaraan vast blijven houden zal ons vak binnen 20 jaar verdwijnen. We hebben ons links en rechts in laten halen door psychologen, mindfulnesstrainers, life coaches, etc. die zich met zingeving zijn gaan inlaten. Geestelijk begeleiders moeten laten zien dat ze zich niet baseren op een hype, maar op een lange doordachte traditie van spiritualiteit en zingevingszorg.”* (RP60), terwijl anderen opmerken: *“ik wil met mijn eigen denominatie blijven werken”* (RP235), *“Behoud van de Joodse identiteit van onze instelling.”* (RP6) en *“ervoor te zorgen dat de eigen humanistische levensbeschouwing, onze identiteit, niet verloren gaat”* (RP229).

Een laatste, hieraan verwant thema omvat uitspraken die betrekking hebben op het werken vanuit een stevige basis, zoals “(...) *Belangrijk is het voeden van je eigen bron. Niet om dat gelijk over te brengen, maar om gegrond te zijn, een stevige basis om dit werk te kunnen blijven doen. (...)*” (RP36), “(...) *Tegelijkertijd is het nodig goed zelf te wortelen in een traditie om daadwerkelijke hulp te kunnen verlenen. (...)*” (RP44) en “*Trouw blijven aan de eigen bronnen. Professionaliteit bevorderen zonder de eigen levensbeschouwelijke wortels te verloochenen. (...)*” (RP228).

Conclusies

Met dit onderzoek is, aan de hand van een enquête onder geestelijk verzorgers in Nederland (n=208), een beeld geschetst van de rol van religieuze / levensbeschouwelijke diversiteit in het persoonlijk leven en werk van geestelijk verzorgers. In het algemeen komen geestelijk verzorgers, zowel in hun persoonlijk leven als op de werkvloer, met veel verschillende religieuze en levensbeschouwelijke oriëntaties in aanraking.

In het persoonlijk leven combineert 63% elementen uit verschillende religieuze tradities en kan 22% als MRB'er worden aangemerkt, dat wil zeggen als iemand die bij meer dan een religieuze traditie betrokken is door middel van beoefenen van praktijken, deelname aan bijeenkomsten of vieringen, deelname aan netwerken of discussiegroepen, lidmaatschap en/of zelfidentificatie als aanhanger van een religieuze of levensbeschouwelijke traditie.

In het werk komen de meeste geestelijk verzorgers niet alleen in contact met gesprekspartners van hun eigen levensbeschouwelijke oriëntatie, maar ook met mensen die aanhanger zijn van andere tradities. Daarbij valt het op dat mensen die zich aangetrokken voelen tot meer dan een religieuze traditie bij de respondenten duidelijk in beeld komen. 47% zegt ze vrijwel altijd, vaak of regelmatig te ontmoeten.

Bijna alle respondenten zijn bereid (96%) zorg te verlenen aan mensen met een andere levensbeschouwelijke oriëntatie dan die van henzelf, en zij achten zich daar ook in grote meerderheid toe in staat (95%). Tegelijkertijd schatten geestelijk verzorgers in dat sommige cliëntgroepen, met name moslims (58%) en christenen (52%), een voorkeur hebben voor een geestelijk verzorger van dezelfde oriëntatie en hebben respondenten gemiddeld de indruk dat gesprekspartners met eenzelfde achtergrond als zijzelf hun werk meer waarderen dan gesprekspartners met een andere achtergrond. Misschien is er daarom een behoorlijke belangstelling voor extra aandacht – met name in de opleiding - voor andere religies en levensbeschouwingen dan die waar de respondenten zelf bij horen.

Referenties

- Berghuijs, J. (2017). Multiple Religious Belonging in the Netherlands: An Empirical Approach to Hybrid Religiosity. *Open Theology*, 3, 19–37.
- Berghuijs, J. & A.I. Liefbroer (2017). Meervoudige religiositeit in het leven van geestelijk verzorgers, in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 20(3), 13-22.
- Kalsky, M., & A. van der Braak (2017). *MiX. Flexibel geloven*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Liefbroer, A.I., & J. Berghuijs. (2017). Religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit in het werk van geestelijk verzorgers, in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 20(3), 24-33.
- Liefbroer, A.I. & J. Berghuijs. Spiritual care for everyone? Personal and organizational differences in interfaith spiritual care among chaplains. *Nog te verschijnen*.
- Liefbroer, A.I., E. Olsman, R.R. Ganzevoort & F.S. van Etten-Jamaludin (2017). Interfaith Spiritual Care: A Systematic Review. *Journal of Religion and Health*, 56(5), 1776-1793.

Bijlage: vragenlijst met frequentietabellen

Algemene gegevens

De uitnodiging om mee te doen aan deze online enquête is verspreid onder Nederlandse geestelijk verzorgers, via de VGVZ en de diensten Geestelijke verzorging van de ministeries van Defensie en Justitie. De eerste enquête is ingevuld op 5 september 2016 en de laatste op 27 oktober 2016. In totaal zijn 275 deelnemers aan de enquête begonnen. 67 zijn tussentijds gestopt; dit betekent dat 208 mensen de vragenlijst volledig hebben ingevuld.

Bij de volgende beschrijving zijn alleen die respondenten meegenomen die de enquête volledig hebben ingevuld. Waar niet anders vermeld staat, wordt uitgegaan van $N = 208$. Alle data betreffen percentages, tenzij anders aangegeven. De normaal gedrukte teksten krijgt de respondent te zien; *schuingedrukte* teksten zijn alleen ter toelichting in deze bijlage. Na veel van de vragen konden respondenten een toelichting op hun antwoorden geven; deze herhaalde mogelijkheid is hieronder niet opgenomen.

Toelichting en praktische aanwijzingen

Met deze enquête willen wij een beeld krijgen van de rol van religieuze / levensbeschouwelijke diversiteit in het werk van geestelijk verzorgers. Eerst stellen wij vragen over uw eigen religieuze / levensbeschouwelijke bronnen. Daarna volgen vragen over de contacten die u hebt in uw werk en hoe diversiteit daarin een rol speelt, bijvoorbeeld als het gaat om verschillen in religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond tussen de geestelijk verzorger en zijn / haar gesprekspartners. Aan het einde van de enquête is er ruimte om opmerkingen te delen waar u eerder in de vragenlijst geen gelegenheid voor hebt gehad.

1. Als in de vragen 'religie' staat, kunt u daar ook lezen: 'spiritualiteit', 'godsdiens', of 'geloof'.
2. Als er staat: 'christelijk' of 'christendom' bedoelen wij alle mogelijke richtingen binnen het christelijk geloof, bijvoorbeeld katholiek, protestant, evangelisch, reformatorisch, gereformeerd, oecumenisch, of welke andere richting dan ook.
3. Als het gaat over 'joods' of 'jodendom', bedoelen wij de joodse religie (b.v. orthodox of liberaal), en niet het Joodse volk.

In hoeverre bent u het eens met de volgende uitspraken?

	ja, zeker waar	ik denk het wel	ik denk het niet	nee, zeker niet waar	weet niet
Voor mij is religie / levensbeschouwing iets wat voortdurend verandert tijdens je leven	52	33	9	4	2
Religie / levensbeschouwing is naar mijn idee vooral een persoonlijke zoektocht, waarbij je elementen uit verschillende religieuze tradities kunt combineren in je leven	32	40	17	9	2

Geldt de volgende uitspraak voor u?

	ja, zeker waar	ik denk het wel	ik denk het niet	nee, zeker niet waar
Ik combineer elementen uit verschillende religieuze / levensbeschouwelijke tradities in mijn leven	43	31	15	12

De volgende drie vragen werden alleen aan degenen voorgelegd die hierboven aangaven te combineren. Alle overige vragen zijn aan alle deelnemers gesteld.

U hebt aangegeven dat u elementen uit verschillende religieuze / levensbeschouwelijke tradities combineert in uw leven. Welke zijn dat?

n = 153	christendom	islam	jodendom	boeddhisme	hindoeïsme	humanisme	anders, namelijk...
	94	13	52	69	18	77	18

Welke religieuze / levensbeschouwelijke traditie komt voor u op de eerste plaats? Als er meerdere even belangrijk voor u zijn, vul er dan hier één in en bij de volgende vraag een andere.

n = 153	christendom	islam	jodendom	boeddhisme	hindoeïsme	humanisme	anders, namelijk...
	65	1	3	6	1	22	3

En welke andere religieuze / levensbeschouwelijke traditie is daarna de belangrijkste of even belangrijk?

n = 153	christendom	islam	jodendom	boeddhisme	hindoeïsme	humanisme	anders, namelijk...
	11	0	24	23	3	26	14

Bent u verbonden met een religieuze / levensbeschouwelijke traditie op één of meer van de volgende manieren?

	ja, christelijk	ja, islamitisch	ja, joods	ja, boeddhisti- sch	ja, hindoeis- tisch	ja, humanis- tisch	ja, anders	nee
opvoeding	84	3	4	1	1	6	3	7
beoefenen van een praktijk of ritueel	74	4	8	17	1	16	6	4
deelname aan bijeenkomsten / vieringen, meer dan incidenteel	72	4	3	6	1	10	4	11
deelname aan netwerk of discussiegroep, meer dan incidenteel	58	4	6	9	1	19	8	15
lidmaatschap	69	3	2	4	1	18	3	5

Hieronder graag een toelichting indien u op een andere wijze met een (bovengenoemde of andere) religieuze of levensbeschouwelijke traditie verbonden bent. Welke traditie betreft het, en welk vorm van verbondenheid?

...

Hoe zou u zichzelf aanduiden als het gaat om religie / levensbeschouwing? Meerdere antwoorden mogelijk.

	christen	moslim	jood	boeddhist	hindoe	humanist	anders, namelijk...
Ik beschouw mezelf als...	66	3	2	6	1	23	16

Hieronder wordt een aantal bronnen genoemd waar u mogelijk voor uw religie / levensbeschouwing uit put. Welke bronnen zijn voor u persoonlijk van belang?

	heel belangrijk	belangrijk	niet belangrijk / niet onbelangrijk	onbelangrijk	heel onbelangrijk
basistekst(en) van een religie / religies (zoals de Bijbel, Koran of Bhagavad Gita)	51	29	13	4	2
theologische, filosofische of spirituele teksten	37	56	7	0	0
persoonlijke rituelen (zoals mediteren, bidden, yoga, vasten)	44	38	14	4	1
vieringen in groepen	36	39	15	8	2
verdiepende gesprekken	56	41	1	1	1
rolmodellen / inspirerende figuren	28	51	17	2	1
muziek, literatuur, film, en andere creatieve expressies	39	49	10	1	0
de natuur	41	42	12	5	1

Andere bronnen, namelijk...

Zijn er religieuze of levensbeschouwelijke tradities die een rol spelen bij de bronnen die voor u belangrijk zijn? Meerdere antwoorden mogelijk.

geen enkele religieuze / levensbeschouwelijke traditie	christendom	islam	jodendom	boeddhisme	hindoeïsme	humanisme	een of meer andere tradities, namelijk...
2	77	14	47	45	14	51	10

Waar of bij wie voelt u zich in religieus / levensbeschouwelijk opzicht thuis?

...

Aan wie of wat bent u in religieus / levensbeschouwelijk opzicht trouw?

...

Tot nog toe zijn vragen gesteld over uw persoonlijk levensbeschouwing / religiositeit. Nu volgt een aantal vragen over uw werk als geestelijk verzorger.

De eerste vragen zijn bedoeld om te inventariseren op welke wijze u actie bent en met welke mensen u in contact komt. Daarna volgen meer inhoudelijke vragen over het werk.

Via welke werkvormen bent u actief?

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit
groepswork, vormingswork	19	27	25	19	11
vieringen, ceremonies	19	32	31	15	4
individuele contacten	66	31	2	1	0
participatie in ervaringen op de werkvloer (bij Defensie 'nuldelijns zorg' genoemd)	17	25	23	22	14

Bent u nog via een of meer andere werkvormen actief?

Ja: 45%

Nee: 55%

Zo ja, welke werkvormen zijn dat? Geef s.v.p. benaming en frequentie (vaak, soms e.d.).

...

De volgende vraag gaat over de religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond van de mensen met wie u in uw werk als geestelijk verzorger contact heeft.

Toelichting:

Onder 'mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie' verstaan wij het volgende. Het kan mensen betreffen voor wie één religie leidend is, en die daar een of meer elementen uit andere religies mee combineren, zoals christenen die aan yoga doen. Maar het kan ook gaan over mensen die uit verschillende tradities putten zonder ergens bij aangesloten te zijn, en die zich bijvoorbeeld 'niet religieus, maar wel spiritueel' noemen. En in uitzonderlijke gevallen gaat het om mensen die heel intensief met twee uiteenlopende religieuze tradities verbonden zijn. Mensen die een religieuze traditie combineren met humanisme rekenen we hier *niet* onder.

Geef aan wat voor uw situatie geldt. We maken hierbij alleen onderscheid tussen uw groepsgerichte activiteiten aan de ene kant (groepswork, vormingswork, vieringen, ceremonies) en uw individuele contacten (ook tijdens de participatiefunctie) aan de andere kant.

Ik heb contact met mensen met de volgende achtergronden:

In groepsgericht werk:

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit	n.v.t.	weet niet
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	8	36	26	16	8	6	0
christendom	13	36	30	14	4	4	0
islam	2	1	6	26	50	14	1
jodendom	0	1	1	17	62	0	0
boeddhisme	0	2	7	23	46	18	4
hindoeïsme	0	1	6	16	55	19	3
humanisme	2	6	21	33	26	9	3
mensen die laten zien dat zij zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	3	11	23	34	17	9	3
mensen met een andere achtergrond	1	3	11	18	15	22	29

In individuele contacten:

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit	n.v.t.	weet niet
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	9	48	29	10	3	0	0
christendom	10	36	38	14	2	0	0
islam	2	1	11	47	36	2	1
jodendom	1	2	3	25	61	6	3
boeddhisme	0	2	9	30	49	6	3
hindoeïsme	0	1	5	28	56	8	2
humanisme	2	8	26	42	18	1	3
mensen die laten zien dat zij zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	4	15	26	36	14	1	3
mensen met een andere achtergrond	1	4	14	21	13	17	31

Geef aan wat voor uw situatie geldt.

Ik werk categoriaal	26
Ik werk territoriaal	35
Ik werk zowel categoriaal als territoriaal	33
Anders, namelijk...	7

In hoeverre bent u het eens met de volgende uitspraken over individuele contacten?

	ja, zeker waar	ik denk het wel	ik denk het niet	nee, zeker niet waar	n.v.t.	weet niet
Ik kom er vaak niet achter welke religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond mijn gesprekspartner heeft	4	14	26	53	3	0
Meervoudige religiositeit blijkt vaak pas na meerdere contacten met de betreffende persoon	9	35	26	20	5	6
Bij meervoudige religiositeit treedt vaak één religie het meest op de voorgrond	14	58	10	4	4	10

Hoe wordt in uw werksituatie duidelijk of iemand prijs stelt op een individueel gesprek?

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit
De persoon zelf vraagt mij erom	14	25	33	26	3
Ik signaleer dit zelf en neem initiatief tot een gesprek	5	28	36	24	7
Ik signaleer dit zelf en schakel een collega in	0	4	11	48	37
Ik word door een collega - geestelijk verzorger ingeschakeld	0	4	17	53	26
Ik word door een andere collega in mijn organisatie ingeschakeld	14	37	27	16	6

Waar hangt het in uw situatie van af of een individueel contact met u tot stand komt?

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit
van mijn leeftijd	1	1	4	21	73
van mijn geslacht	1	1	4	36	58
van mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	7	15	19	37	22
van mijn culturele achtergrond	1	7	14	29	49
van een persoonlijke klik	13	32	25	24	7
van mijn beschikbaarheid	19	34	25	17	6
van een eerdere kennismaking	8	39	32	20	1
van de aard van het gespreksonderwerp	7	33	22	26	11

Zou u kunnen omschrijven waar, in uw werk als geestelijk verzorger, uw religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie vooral in tot uiting komt?

...

Wat is uw ervaring met betrekking tot de voorkeuren van mensen uit de verschillende groepen met betrekking tot de religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie van hun geestelijk verzorger?

	hebben meestal het liefst iemand met dezelfde oriëntatie als zij zelf	maakt het meestal niet uit wat de oriëntatie van de geestelijk verzorger is	weet niet
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	14	76	10
christenen	52	42	6
moslims	58	14	28
joden	31	17	52
boeddhisten	15	29	56
hindoes	20	22	58
humanisten	34	40	26
mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	10	67	23

Wij zijn benieuwd naar uw inschatting van de behoefte aan geestelijke verzorging bij mensen met een verschillende religieuze / levensbeschouwelijke achtergrond, voor zover u met hen in uw werk te maken hebt.

Hoe groot is de behoefte aan geestelijke verzorging gemiddeld bij:

	klein	gemiddeld	groot	weet niet	n.v.t.
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	16	53	20	11	1
christenen	3	50	38	9	1
moslims	6	28	30	30	6
joden	4	24	12	49	12
boeddhisten	4	31	9	46	10
hindoes	4	27	12	48	10
humanisten	9	47	13	27	4
mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	4	47	21	23	4

Welke thematiek komt vooral ter sprake in individuele contacten bij de verschillende groepen?

A. Mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit	n.v.t.
relaties	21	33	17	4	1	1
praktische zaken	5	16	28	23	4	1
psychische problematiek	7	24	25	19	1	1
zingeving religieus	7	11	15	32	10	2
zingeving niet religieus	14	27	22	12	0,4	2

B. Mensen met een religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie die duidelijk gerelateerd is aan een van de wereldreligies of het humanisme.

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit	n.v.t.
relaties	19	32	18	6	1	1
praktische zaken	6	13	28	23	5	1
psychische problematiek	6	23	28	17	1	2
zingeving religieus	14	29	23	6	2	3
zingeving niet religieus	12	23	21	15	3	3

C. Mensen die laten zien dat ze zich laten inspireren door meerdere religies.

	vrijwel altijd	vaak	regelmatig	soms	vrijwel nooit	n.v.t.
relaties	15	28	17	6	1	9
praktische zaken	3	13	23	23	6	9
psychische problematiek	4	22	24	17	1	9
zingeving religieus	9	27	19	10	2	9
zingeving niet religieus	9	22	23	11	2	9

Welke bronnen van religie / levensbeschouwing zet u in in uw werk? Meerdere antwoorden per rij mogelijk.

	in mijn groepsgericht werk	in individuele contacten	zet ik niet in
basistekst(en) van een religie / religies (zoals de Bijbel, Koran of Bhagavad Gita)	71	81	14
theologische, filosofische of spirituele teksten	75	79	11
rituelen	83	85	5
rolmodellen / inspirerende figuren	73	65	18
muziek, literatuur, film, en andere creatieve expressies	85	67	8
de natuur	56	63	29
andere bron(nen), s.v.p. hieronder expliciteren	23	23	72

Wat is uw indruk van de waardering voor uw werk vanuit de verschillende groepen? Toelichting: Met betrekking tot 'dezelfde' of 'duidelijk andere' religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie bedoelen wij het volgende. 'Duidelijk anders' is bijvoorbeeld een islamitisch geestelijk verzorger met een protestantschristelijke gesprekspartner, of een rooms-katholieke geestelijk verzorger en een gesprekspartner zonder expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie. Ook het contact met iemand die weliswaar uit dezelfde traditie komt maar daar volstrekt anders mee omgaat, kan gelden als 'duidelijk anders'. Met 'dezelfde' bedoelen wij contacten waarbij u en uw gesprekspartner gezamenlijke herkenning voelen bij de religieuze / levensbeschouwelijke traditie.

	zeer positief	positief	noch positief, noch negatief	negatief	zeer negatief	n.v.t. / weet niet
mensen die geen blijk geven van een expliciete religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	15	74	7	1	0	3
mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan u zelf hebt	11	72	13	1	0	3
mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie als u zelf hebt	36	61	2	0	0	1
mensen die blijk geven zich te laten inspireren door meer dan één religieuze traditie	14	70	5	1	0	11

Met de volgende vragen willen wij in kaart brengen in hoeverre u geestelijke zorg *wilt* en *kunt* verlenen aan mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan u zelf hebt.

De eerste vragen gaan over *willen* en staan los van uw feitelijke werksituatie op dit moment.

In hoeverre bent u het eens met onderstaande uitspraken?

	zeer mee eens	mee eens	niet eens / niet oneens	mee oneens	zeer mee oneens
Ik vind dat ik hoofdzakelijk aanwezig ben om zorg te verlenen aan mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	4	5	5	40	45
Ik denk dat het hel(p)end kan zijn om met een geestelijk verzorger te spreken die niet expliciet tot dezelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie behoort	16	46	26	9	2
Ik sta vanuit mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie open voor mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	58	37	3	1	1
Ik vind dat ik er als geestelijk verzorger voor iedereen moet zijn, ongeacht iemands religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	70	22	4	2	3
Ik zou mijn religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie met mensen met een andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie graag willen delen	7	26	44	15	7
Rituelen wil ik alleen of hoofdzakelijk uitvoeren met mensen met eenzelfde religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie als ikzelf heb	6	15	19	49	11
Ik zie mogelijkheden om te bidden met mensen van duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties dan ikzelf heb	11	52	18	14	5
Ik zie mogelijkheden om rituelen uit te voeren die over de grenzen van religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties heen reiken	19	54	19	6	2

Wilt u geestelijke zorg verlenen aan mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan uzelf hebt?

ja	59
ja, maar er zijn uitzonderingsgevallen denkbaar	37
nee, maar er zijn uitzonderingsgevallen denkbaar	3
nee	1

De volgende vragen gaan over *kunnen* en staan los van uw feitelijke werksituatie op dit moment.

In hoeverre bent u het eens met onderstaande uitspraken?

	zeer mee eens	mee eens	niet eens / niet oneens	mee oneens	zeer mee oneens
Ik heb voldoende vaardigheden in het omgaan met mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	13	66	16	5	0
Ik heb voldoende kennis van andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntaties	6	51	33	10	0
Ik ben goed in staat mij te verbinden met mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie	17	72	10	1	0
Ik kan mijn eigen religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie op de achtergrond plaatsen	31	55	10	3	1

Acht u zichzelf in staat om geestelijke zorg te verlenen aan mensen met een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan uzelf hebt?

ja	35
ja, maar er zijn uitzonderingsgevallen denkbaar	60
nee, maar er zijn uitzonderingsgevallen denkbaar	5
nee	0

Wat zou geestelijk verzorgers en aankomend geestelijk verzorgers kunnen helpen om de kwaliteit van hun werk te verhogen als het gaat om contacten met mensen die een duidelijk andere religieuze / levensbeschouwelijke oriëntatie dan zij zelf hebben en aan mensen met een meervoudige religieuze oriëntatie?

	zeker zinvol	zinvol	misschien zinvol, misschien niet zinvol	niet zinvol	zeker niet zinvol
meer aandacht in de opleiding voor meervoudige religiositeit	32	43	20	4	1
meer aandacht in de opleiding voor andere religies / levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort	38	48	11	2	1
bijscholingscursussen over meervoudige religiositeit	23	46	26	4	1
bijscholingscursussen over andere religies / levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort	26	55	15	3	2
training / intervisiegroepen rond meervoudige religiositeit	22	39	31	7	1
training / intervisiegroepen rond andere religies / levensbeschouwingen dan die waar je zelf bij hoort	21	41	30	6	2
scholing, oefening en vorming in de eigen spiritualiteit / levensbeschouwing met het oog op de professionele inzet daarvan	38	46	14	1	1

Wat zijn naar uw mening de belangrijkste uitdagingen in de komende tijd voor de geestelijke verzorging in uw organisatie, als het gaat om religieuze / levensbeschouwelijke diversiteit?

...

Hebt u momenteel een zending of bevoegdheidsverklaring als geestelijk verzorger? Meerdere antwoorden mogelijk, indien van toepassing.

ja, rooms-katholiek	16
ja, protestants	36
ja, islamitisch	3
ja, joods	1
ja, boeddhistisch	3
ja, hindoeïstisch	0
ja, humanistisch	15
ja, vanuit de RING-GV	8
nee	19

In welke sector bent u werkzaam? Meerdere antwoorden mogelijk

zorg	80
justitie	11
defensie	7
geen aanstelling	2
anders, namelijk...	10

Welke religieuze / levensbeschouwelijke richtingen zijn onder de geestelijk verzorgers in uw organisatie vertegenwoordigd? U kunt één hokje aankruisen (als u de enige bent) of meerdere (als er sprake is van een team).

rooms-katholiek	77
protestant	85
islamitisch	37
joods	19
boeddhistisch	13
hindoeïstisch	19
humanistisch	50
ongebonden	22

Op welke wijze bent u uitgenodigd voor deelname aan deze enquête? Meerdere antwoorden mogelijk.

via de VGVZ	83
via mijn werkgever bij het ministerie van Justitie	10
via mijn werkgever bij het ministerie van Defensie	7
via de geestelijk verzorger van de instelling waar ik stage loop of heb gelopen	1
anders, namelijk...	1

Hoeveel jaar ervaring hebt u als geestelijk verzorger?

minder dan een jaar	1
1 tot 2 jaar	6
2 tot 5 jaar	12
5 tot 10 jaar	21
10 tot 20 jaar	45
meer dan 20 jaar	15

Wat is uw leeftijd?

De gemiddelde leeftijd is 51 jaar, met spreiding van 22 tot 70.¹⁷

Wat is uw geslacht?

Man	41
Vrouw	59

Wat is de hoogste opleiding die u afgerond hebt?

WO master, postdoctoraal	86
HBO, bachelor WO	10
Anders, namelijk...	5

¹⁷ Eén van de respondenten heeft als leeftijd '100' jaar ingevuld. Aangezien dit niet reëel lijkt, is deze hier buiten beschouwing gelaten.

Naar aanleiding van deze enquête willen wij mogelijk een aantal deelnemers wat extra vragen stellen, bijvoorbeeld per e-mail, via een vervolgenquête of een interview.

Mogen wij u benaderen voor vervolgonderzoek? Als wij u benaderen kunt u altijd nog besluiten om niet mee te doen.

Ja 66%

Nee 34%

Indien wij u mogen benaderen voor vervolgonderzoek, vult u dan s.v.p. uw contactgegevens hieronder in.

Naam...

e-mailadres...

U bent aan het einde gekomen van de vragenlijst. Dank u zeer voor het invullen. Mocht u nog opmerkingen of aanvullingen hebben naar aanleiding van het invullen van de vragenlijst, dan nodigen wij u uit om die hieronder met ons te delen.

...
